

Το βλάχικο παρελθόν – μια νέα χώρα
(Η περίπτωση της οικογένειας Dachos)

Ζωή Λόλα

Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων Γρεβενών
zoelola@hotmail.gr

Abstract

The search for identity in space and time led a third generation Greek-American family to begin the effort to gather evidence of their distant origins in Samarina in order to claim Greek citizenship. The contemporary situation in the United States led the family not only to remember their Greek roots but to look back on them and use them to chart their future. An initial exploratory post on social media evolved into a visit to Samarina, communication with the remaining relatives, the start of Greek language classes and now legal management of the issue. Thus, through this example one can follow the impact of identity in space and time as well as the use of the Vlach past in the representation of the modern Greek present as well as in the shaping of the future.

Keywords: *Greek-Americans, immigration, Vlach, Samarina, Nashua, Dachos.*

Ένα παιδί που γεννιέται στη Σαμαρίνα γύρω στα 1900, μεγαλώνει σε μια διευρυμένη πολυπληθή βλάχικη οικογένεια¹, από τον Μάιο μέχρι τον Οκτώβριο πηγαίνει σε ένα από τα τέσσερα σχολεία της Σαμαρίνας και τους υπόλοιπους μήνες σε μια από τις περιοχές των χειμαδιών², συνήθως στη Λάρισα και την περιοχή της. Θα είχε κάποιον από τους πολλούς δασκάλους που υπηρέτησαν στη Σαμαρίνα³, θα περίμενε με ανυπομονησία τα πανηγύρια, με κορυφαίο το πανηγύρι της Παναγίας στις 15 Αυγούστου, θα χόρευε στον «Τσάτσο»⁴ και σίγουρα θα βρίσκονταν ανάμεσα στα παιδιά που φωτογραφήθηκαν μαζί με τον μητροπολίτη Αιμιλιανό όταν αυτός επισκέφτηκε το χωριό στις 15 Αυγούστου 1910⁵.

Το πιο πιθανό είναι, όταν θα μεγάλωνε, να ασχολούνταν με την κτηνοτροφία ή με κάποιο άλλο από τα επαγγέλματα που βλέπουμε στον εκλογικό κατάλογο του 1914⁶, όπως ποιμήν, αγωγιάτης, παντοπώλης, κρεοπώλης, κουρέας, ζαχαροπλάστης, ζωγράφος, σαγματοποιός κ.α. Θα παντρευόταν οπωσδήποτε μια Βλάχα και αν έβγαινε ζωντανός από τους δύο Βαλκανικούς Πολέμους, τον Α΄ Παγκόσμιο και τον Μικρασιατικό, θα έκανε οικογένεια. Στη συνέχεια θα πολεμούσε στον Β΄ Παγκόσμιο, λογικά και στον Εμφύλιο, και αν κατάφερε να επιζήσει θα προλάβαινε να δει το χωριό του να μετατρέπεται σε καλοκαιρινό θέρετρο και θα το απολάμβανε ως τέτοιο.

Για τον ήρωα της ιστορίας μας όμως η ζωή τα έφερε αλλιώς. Ο Σωτήρης Δίτσος, όπως είναι καταχωρημένος στα Μητρώα Αρρένων

¹ Για τη ζωή των Βλάχων έργα αναφοράς αποτελούν αυτά των Wace Thompson, Κουκουδή και Κρυστάλλη. Επιπλέον για τη Σαμαρίνα βλ. Ντίνα 1986 και Παπαγεωργίου 2010.

² Κρυστάλλης 1980, 48. Κολτσίδα 2002, 280, 281, 284-286. Γούση 2008, 61-75. Ντίνας 2021.

³ Λούκας 2017. Οι δάσκαλοι που, σύμφωνα με το βιβλίο του Λούκα, δίδαξαν σε σχολεία της Σαμαρίνας κατά την περίοδο που θα πήγαινε σχολείο ο Σωτήριος Δίτσος, ήταν οι Ξ. Ματούσης, Ι. Τσούρης, Β. Παπαδάμ και Δ. Τσιώτας.

⁴ Wace-Thompson 1914, 82. Κρυστάλλης 1980, 61. Μακρής 1991, 31-32, 34.

⁵ Αδάμου 1993, 58 όπου σχετική φωτογραφία. Στον Σιγάλα 1991, 70, ο ίδιος ο Αιμιλιανός αναφέρει σε επιστολή στο θείο του, με ημερομηνία 9.6.1910, ότι σκοπεύει να επισκεφθεί τα Βλαχοχώρια.

⁶ Εκλογικός Κατάλογος Σαμαρίνας 1914

Σαμαρίνας, γεννήθηκε στη Σαμαρίνα το 1889⁷. Είχε έναν κατά δέκα χρόνια μεγαλύτερο αδελφό, τον Ιωάννη Δέτσιο⁸. Πατέρας τους ήταν ο Δημήτριος Δέτσιο⁹. Ζούνε στο Χελιμόδι, μια περιοχή κοντά στη Σαμαρίνα¹⁰, όπου έχουν χάνι και αγελάδες¹¹. Μάλλον πήγε σχολείο στη Σαμαρίνα¹² και είχε κάποιους από τους προαναφερόμενους δασκάλους, πιθανόν βρίσκεται ανάμεσα στα παιδιά που φωτογραφήθηκαν μαζί με τον μητροπολίτη Αιμιλιανό που επισκέφτηκε το χωριό τους 15 Αυγούστου 1910¹³ και επίσης ήταν στη Σαμαρίνα όταν οι Wace Thompson¹⁴ την επισκέφτηκαν τα καλοκαίρια των ετών 1910, 1911, 1912. Ίσως μάλιστα να βρίσκεται ανάμεσα στα παιδιά που φωτογράφισαν οι δύο αρχαιολόγοι¹⁵.

Όμως το 1912 αλλάζει η πορεία της ζωής του Σωτήρη Δίτσου. Σε ηλικία 13 ετών, μαζί με πολλούς συγχωριανούς του εγκαταλείπει τη Σαμαρίνα και μεταναστεύει στην Αμερική. Είναι δηλ. ένας από τους

⁷ Στα Μητρώα Αρρένων της Σαμαρίνας ήταν γραμμένος στο φύλλο του έτους 1899, με αύξοντα αριθμό 17 (αρ. πρωτ. 8645/20.7.2022 Πιστοποιητικό Εγγραφής Δήμου Γρεβενών).

⁸ Στο Μητρώο Αρρένων της Σαμαρίνας ήταν γραμμένος στο φύλλο του έτους 1889, με αύξοντα αριθμό 6. Ευχαριστώ τα ΓΑΚ Γρεβενών για την παροχή των πληροφοριών. Στον Εκλογικό Κατάλογο Σαμαρίνας 1914 αναφέρεται κάτω από τον πατέρα του Δημήτριο, στη σελ. 140, με αύξ. αρ. 8332 και επάγγελμα εργάτης. Οι απόγονοι αναφέρουν ότι τον αποκαλούσαν «Νάκη».

⁹ Ο Δημήτριος, σύμφωνα με τον Εκλογικό Κατάλογο της Σαμαρίνας 1914 (σελ. 140, αύξ. αρ. 8331) είναι γεννημένος το 1854. το όνομα του πατέρα του ήταν Μιχαήλ και το επάγγελμά του ξυλουργός. Στην εικ. 1 είναι σε μεγαλύτερη ηλικία μαζί με την ανιψιά του Ελένη (αδελφή της Ευανθίας, βλ. σημ. 11) και έναν ακόμη άνδρα, Μοράρο στο επίθετο (ίσως ο Νικόλαος;) σύμφωνα με τη σημείωση στο πίσω μέρος.

¹⁰ Το Χελιμόδι βρίσκεται περίπου 8 χλμ. βορειοανατολικά της Σαμαρίνας και μέχρι και σήμερα πραγματοποιείται εκεί κάθε χρόνο η γιορτή του Αγ. Μάμα, προστάτη των κτηνοτρόφων.

¹¹ Οι πληροφορίες προέρχονται από τον κ. Ιωάννη Ντίνα (τηλεφωνική συνομιλία 21.10.22.) Ο κ. Ντίνας ζει στην Αιανή και είναι γιος της Ευανθίας, ανιψιάς του Δημητρίου Δέτσιο, τον οποίο η Ευανθία φρόντιζε πριν από τον γάμο της και έως τον θάνατό του το 1942.

¹² Υποθέτουμε ότι πήγε σχολείο, γιατί στον Κατάλογο Επιβατών του ψηφιακού αρχείου του Ellis Island δηλώνει πως γνωρίζει γραφή και ανάγνωση.

¹³ Βλ. παραπάνω σημ. 5.

¹⁴ Wace-Thompson 1914, 26 κ.ε.

¹⁵ Wace-Thompson 1914, 336.

250.000 Έλληνες, άνδρες και έφηβοι κυρίως, που μέσα στη δεκαπενταετία μεταξύ του 1897 και του 1912 οδηγήθηκαν στη μετανάστευση¹⁶. Ακόμα πιο εντυπωσιακό είναι ότι οι μισοί από αυτούς έφυγαν την τετραετία 1911-15.¹⁷ Όσον αφορά την περιοχή του Ν. Γρεβενών, και εδώ ανθίζει το φαινόμενο της ομαδικής μετανάστευσης: κατά τα έτη 1900-1911 850 άτομα μετανάστευσαν στην Αμερική.¹⁸ Οι Wace – Thompson αναφέρουν ότι όταν πρωτοφτάνουν στη Σαμαρίνα τον Ιούνιο του 1911, υπήρχαν 500 νέοι από το χωριό που εργαζόταν στην Αμερική και συγκεκριμένα στα εργοστάσια βάμβακος και υποδημάτων στις πόλεις Λόουελ, Μάντσεστερ και Νάσουα.¹⁹

Πολλά και σημαντικά ήταν τα αίτια που οδήγησαν στη μαζική υπερπόντια μετανάστευση: η κακή οικονομική κατάσταση που ταλάνιζε κυρίως τον αγροτικό πληθυσμό της χώρας, η ανεξέλεγκτη τοκογλυφία στην ύπαιθρο, οι φεουδαρχικές δομές της αγροτικής ιδιοκτησίας με την ύπαρξη τσιφλικιών, ο σκληρός εμπορικός ανταγωνισμός των βιλαετίων του Μοναστηρίου και της Θεσσαλονίκης, ο αγώνας κατά του βουλγαρισμού, η πολιτική και κοινωνική αβεβαιότητα, η δυσκολία ανεύρεσης εργασίας, το φαινόμενο της ληστείας, ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 που συνέχιζε να ρημάζει την ύπαιθρο και ο νέος νόμος του οθωμανικού κράτους το 1908 που σύμφωνα με τον οποίο όλοι οι Χριστιανοί έπρεπε να υπηρετήσουν στον τουρκικό στρατό. Όλα αυτά έθεταν θέματα σοβαρής οικονομικής και κοινωνικής επιβίωσης ειδικά στην ορεινή και άγονη Δυτική Μακεδονία.²⁰

¹⁶ Στην εισαγωγή της Δούνια 2014, 1 κ.ε. υπάρχει παρουσίαση της βασικής βιβλιογραφίας για την υπερατλαντική μετανάστευση των Ελλήνων στις αρχές του 20ού αι. Καθοριστικό βέβαια έργο για την υπερατλαντική μετανάστευση είναι το βιβλίο της Λαλιώτου 2006.

¹⁷ Αναλυτικά για τα στατιστικά στοιχεία της υπερατλαντικής μετανάστευσης βλ. Τουργέλη 2020, 45 κ.ε.

¹⁸ Μανδατζής 2004, 185.

¹⁹ Wace-Thompson 1914, 192. Θεωρούμε ίσως υπερβολικό τον αριθμό για το 1911. Εξάλλου οι ίδιοι οι συγγραφείς σημειώνουν ότι η μετανάστευση ενισχύθηκε μετά το 1908 λόγω της υποχρεωτικής στράτευσης των νέων στον τουρκικό στρατό.

²⁰ Ενδεικτικά για τις αιτίες βλ. Τουργέλη 2020, 42. Τάμης 2004, 180-181. Μανδατζής 2004, 185- 187.

Σ' αυτό το πλαίσιο, ο Σωτήρης Δίτσος ξεκινάει μαζί με άλλους συγχωριανούς του από τη Σαμαρίνα, με τα πόδια φτάνουν στην Καλαμπάκα και από εκεί με το τρένο καταλήγουν στον Πειραιά²¹. Εκεί επιβιβάζονται στο πλοίο «Αθήναι»²². Η μετακίνηση των μεταναστών είχε αναχθεί στις αρχές του 20ού αιώνα σε κερδοφόρα επιχειρηματική δραστηριότητα. Τριάντα πρακτορεία ήλεγχαν την αγορά της Μακεδονίας εκείνη την περίοδο και διαφήμιζαν τις εξιδανικευμένες συνθήκες εργασίας στις ΗΠΑ²³. Το κόστος για το ταξίδι ανέρχονταν σε 12 λίρες για τον κάθε ενδιαφερόμενο - οικονομίες ενός χρόνου.²⁴

Στο καράβι με το οποίο ταξίδεψε ο Σωτήρης Δίτσος υπήρχαν 588 επιβάτες, από τους οποίους οι 51 ήταν Έλληνες και από αυτούς οι 33 Σαμαριναίοι.²⁵ Η ημερομηνία αναχώρησης είναι η 16.10.1912²⁶. Μετά από ταξίδι διάρκειας τριών εβδομάδων και υπό άθλιες συνθήκες²⁷ το καράβι φτάνει στις 7.11.12 στο λιμάνι της Ν. Υόρκης. Σύμφωνα με την

²¹ Ένα «οδοπορικό» για τη μετανάστευση περιγράφεται λογοτεχνικά από τη Μ. Ταμπακιώτη-Σίμου 2014. Θεωρούμε ότι παρόμοια ήταν η πορεία όλων των μεταναστών από την ορεινή Ελλάδα. Βλ. Επίσης Παπαδημητρίου Α', 365.

²² Πληροφορίες και εικόνες για το συγκεκριμένο πλοίο υπάρχουν στο αρχείο μεταναστών του Ellis Island: <http://www.theshipslist.com/ships/descriptions/Ship-AA.shtml>. Ήταν ναυπηγημένο από αγγλική εταιρία, το 1908, ως υπερωκεάνιο της Εθνικής ατμοπλοΐας Ελλάδος στη γραμμή Πειραιάς-Πάτρα-Νέα Υόρκη. Μετά το ταξίδι του Σωτήρη Δέτσιου επιτάχθηκε για τους Βαλκανικούς πολέμους.

²³ Αναφορά στις διαφημίσεις των εταιρειών και σχολιασμό κάνει η Λαλιώτου 2006 258

²⁴ Μανδατζής 2004, 186-7 όπου πληροφορίες για τη δράση των πρακτορειών.

²⁵ Τα στοιχεία αυτά μπορεί να τα αναζητήσει κανείς στην ιστοσελίδα <https://steve-morse.org/> όπου υπάρχουν πολλά φίλτρα για τα επιθυμητά κριτήρια αναζήτησης.

²⁶ Στην ιστοσελίδα του Ellis-Island Foundation υπάρχουν με ελεύθερη για το κοινό πρόσβαση όλοι οι κατάλογοι των επιβατών, ψηφιοποιημένοι και με δυνατότητα αναζήτησης. Εκεί αναφέρονται και τα πλοία που ταξίδεψαν οι μετανάστες, η ημερομηνία αναχώρησης και άφιξης και το όνομα του καπετάνιου και του αμερικανού ελεγκτή.

²⁷ Στην εκπομπή «Η μηχανή του Χρόνου» <https://www.youtube.com/watch?v=gwY9KhUXS0U> και στο άρθρο της εφημερίδας Δρόμος <https://edromos.gr/1900-1922-apo-ta-choria-stis-paragkoupoleis-tis-amerikis-meros-st%CE%84/> παρουσιάζονται ενδεικτικά οι συνθήκες από την αναχώρηση των μεταναστών από την Ελλάδα, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού και μέχρι και το πρώτο διάστημα της εγκατάστασής τους στην Αμερική. Επίσης βλ. Τουργέλη 2020, 47 κ.ε. για το πρώτο διάστημα εγκατάστασης.

προβλεπόμενη διαδικασία οι νεοαφιχθέντες μένουν μία μέρα καραντίνα και στη συνέχεια μεταφέρονται στο νησί Έλλις (Ellis Island). Εκεί η αμερικανική κυβέρνηση είχε ιδρύσει κέντρο υποδοχής και απογραφής των μεταναστών. Στο διάστημα λειτουργίας του, από το 1892 ως το 1954, είχαν περάσει από εκεί 12.000.000 εκατομμύρια μετανάστες. Η διαδικασία ήταν κοινή για όλους τους μετανάστες: αποβίβαση, καταγραφή, υγειονομική εξέταση και έγκριση ή όχι της παραμονής τους στην Αμερική²⁸. Σήμερα οι εγκαταστάσεις αυτές έχουν μετατραπεί σε μουσείο μετανάστευσης, ενώ όλο το αρχείο με τους καταλόγους επιβατών είναι ψηφιοποιημένο και ελεύθερα προσβάσιμο με υποδειγματικά φίλτρα αναζήτησης. Σ' αυτό το αρχείο υπάρχουν στην πρωτότυπη μορφή τους οι κατάλογοι των 12 εκατομμυρίων επιβατών. Για κάθε επιβάτη συμπληρώνονταν 30 στήλες και οι πληροφορίες που αντλεί κανείς από αυτές είναι καθοριστικές για κάθε περεταίρω έρευνα. Εκτός από το ονοματεπώνυμο του επιβάτη, μαθαίνουμε την ηλικία του, τα σωματικά του χαρακτηριστικά, το επίπεδο μόρφωσής του, την προέλευση, τον προορισμό, τους συγγενείς που αφήνει στη χώρα προέλευσης, τους συγγενείς στους οποίους κατευθύνεται κ.α.

Σ' αυτό το ψηφιακό αρχείο (εικ. 2 και 3) βρίσκουμε και τον Σωτήρη Δίτσο²⁹. Φαίνεται όμως ότι δεν είχε δηλώσει τα δικά του αληθινά στοιχεία, προφανώς γιατί ήταν ανήλικος, αφού το 1912 ήταν 13 ετών. Είχε δηλώσει λοιπόν ότι είναι 17 ετών, ότι το επίθετό του είναι Μοράρος και ότι η 60χρονη Μαρία Μοράρου με την οποία ταξίδευε μαζί είναι μητέρα του³⁰. Η σφραγίδα ADMITTED που υπάρχει την 1^η στήλη σημαίνει ότι είχαν παραπεμφθεί για ιατρικές εξετάσεις πριν την οριστική έγκριση για την άδεια παραμονής τους στις ΗΠΑ. Επίσης αναφέρεται ότι έχει

²⁸ Αναλυτικές περιγραφές των διαδικασιών και πλούσιο φωτογραφικό υλικό υπάρχει την ιστοσελίδα του μουσείου της νήσου Ellis <https://www.statueofliberty.org/ellis-island/>

²⁹ Αρ. ηλεκτρονικού φακέλου/φιλμ 007677758, αρ. εικόνας 00342, σελ. 47-48, γραμμή 0016 Passenger ID 101027110274 (Roll 1971, vol 4426-4428, 7 Nov 1912). Ανάκτηση από: <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C9T6-C3RG-K?cc=1368704&wc=4X1L-Q1M%3A1600462590>

³⁰ Γνωρίζουμε από προφορικές πληροφορίες των απογόνων ότι ήταν θεία του και συγκεκριμένα σύζυγος του αδελφού της μητέρας του.

ύψος 1,50μ., καστανά μαλλιά και μάτια, ότι ήξερε να γράφει και να διαβάζει και ότι προορισμός τους είναι η πόλη Nashua της πολιτείας New Hampshire (και μάλιστα δίνεται η ακριβής διεύθυνση³¹) όπου θα συναντήσουν τον γιο της Μαρίας Μοράρου Νικόλαο³². Η Μαρία Μοράρου δηλώνει ότι ο κοντινότερος συγγενής της στην πατρίδα είναι ο αδερφός της Θωμάς³³.

Στις βορειοανατολικές πολιτείες των ΗΠΑ, μεταξύ των οποίων είναι και η πολιτεία του New Hampshire, είχαν εγκατασταθεί χιλιάδες Έλληνες, με τις μεγάλες κοινότητες Ελλήνων να βρίσκονται εκτός από τη Νάσουα³⁴, στο διπλανό Λόουελ³⁵, το Μάντσεστερ και τη Μασαχουσέτη³⁶ λόγω των πολλών εργοστασίων που υπήρχαν στην περιοχή³⁷. Στη Νάσουα των 26000 κατοίκων το 1912, χρονιά που έφτασε ο Σωτήρης

³¹ Στον συγκεκριμένο κατάλογο όσοι επιβάτες είναι από τη Σαμαρίνα δηλώνουν ως διεύθυνση προορισμού την πόλη Νάσουα, τον ίδιο δρόμο (Palm street) και το ίδιο νούμερο (32).

³² Το όνομα Νικόλαος Μοράρος υπάρχει στον κατάλογο των δωρητών για το 1906 της Αδελφότητας Σαμαριναίων την Νάσουα «Η Αγία Παρασκευή» το 1907, ως γιος του Μ. (Μιχαήλ). Στην ιστοσελίδα familysearch υπάρχει πιστοποιητικό θανάτου του Νικόλαου Μοράρου, γιου του Μιχαήλ και της Μαρίας που μάλιστα ήταν υπάλληλος στο καθαριστήριο Gate City Cleansing, όπου συντάκτος ήταν ο Σωτήρης Δίτσος. Υποθέτουμε ότι είναι ο ίδιος, καθώς η Ευανθία Ντίνα (βλ. σημ. 11) σε γράμμα της στον Jim Dachos αποκαλεί την Μαρία Μοράρου «Μίχαινα», δηλ. σύζυγο του Μιχαήλ.

³³ Το όνομα του αδελφού της δεν είναι ευανάγνωστο. Διαβάζεται ως Thoman/Θωμάν (σε αιτιατική πτώση).

³⁴ Στη σελίδα Facebook «Nashua,NH-Past, Present and Future» (ανάρτηση Webby Harlay, 4.2.2020) σε μια από τις αναρτήσεις αναφέρεται ότι η πόλη Νάσουα ήταν κυρίως ελληνική και γαλλική.

³⁵ Στην ελληνική κοινότητα του Λόουελ αναφέρεται το τρίτο επεισόδιο της σειράς ντοκιμαντέρ της ΕΡΤ1 για την Ομογένεια της Αμερικής, «Στους δρόμους των Ελλήνων» της δημοσιογράφου Μάγιας Τσόκλη (διαθέσιμο στο ertflix).

³⁶ Το βιβλίο του Brown 2017 έχει θέμα τους Έλληνες της κοιλάδας του Μέριμακ όπου βρίσκονται οι πόλεις αυτές.

³⁷ Για μια εποπτική ιστορία της πόλης Nashua βλ. <https://www.nashuanh.gov/677/History-of-Nashua> όπου αναφέρονται και οι βιομηχανίες που υπήρχαν εκεί στις αρχές του 20ού αι. και στις οποίες εργαζόταν οι πρώτοι Έλληνες μετανάστες. Επίσης για την αναπτυσσόμενη βιομηχανία της πόλης ήδη από το 1883 βλ. χάρτη, στο κάτω μέρος του οποίου υπάρχουν απεικονισμένες οι βιομηχανίες (<https://collections.leventhalmap.org/search/commonwealth:3f4635080>). Εξάλλου στις βιομηχανίες της περιοχής αναφέρονται και οι Wace-Thompson 1914, 192.

Δίτσο, υπήρχε ήδη οργανωμένη ελληνική κοινότητα³⁸. Μάλιστα, είχε ήδη ανεγερθεί η ορθόδοξη εκκλησία³⁹ και είχε ιδρυθεί η αδελφότητα Σαμαριναίων «Η Αγία Παρασκευή» ήδη από το 1907⁴⁰. Οι νέοι μετανάστες όταν έφταναν στην Αμερική κατευθύνονταν σε πόλεις όπου ήδη υπήρχαν συγγενείς ή συγχωριανοί τους. Αυτοί, μαζί με τους τοπικούς συλλόγους, αποτελούσαν τον πυρήνα για τη χάραξη της ζωής τους στον νέο τόπο⁴¹. Φανταζόμαστε το ίδιο έγινε και με τον Σωτήρη Δίτσο και την ισχυρή κοινότητα των Σαμαριναίων στη Νάσουα. Εξάλλου, τα δεδομένα δείχνουν ότι ο μεγαλύτερος αδελφός του Σωτήρη, Ιωάννης, βρισκόταν ήδη από το 1907 στη Νάσουα⁴².

³⁸ Το 1906 στη Νάσουα οι Έλληνες υπολογίζονται σε 350 (<https://www.stphilipnashua.com/our-church/about-us>).

³⁹ Η πρώτη ελληνική ορθόδοξη εκκλησία στη Νάσουα ανεγέρθηκε το 1906 και ήταν της Κοίμησης της Θεοτόκου. Λόγω της αντιπαλότητας Βενιζελικών και Αντιβενιζελικών είχε ανεγερθεί στην ίδια γειτονιά της Νάσουα και δεύτερη εκκλησία το 1923 (οι δύο ενορίες ενοποιήθηκαν το 1971) <https://www.stphilipnashua.com/our-church/about-us>, <https://fosfanariou.gr/index.php/2022/11/15/eortasmos-koinotitas-ag-filippou-sti-nasoua-niou-xamsair/> και <https://www.nashuanh.gov/677/History-of-Nashua> στην υποενότητα «Diversity in the Community».

⁴⁰ Το εξώφυλλο του καταστατικού είναι αναρτημένο στη σελίδα του Facebook «Acropolis of America». Ευχαριστώ θερμά και τον κ. Νίκο Σιούμα για την παροχή πολύτιμων πληροφοριών σχετικά με την ελληνική κοινότητα της Νάσουα, πληροφορίες από το πλούσιο και ανεκτίμητο αρχείο που διαθέτει. Να αναφερθεί εδώ ότι υπάρχει και το καταστατικό ίδρυσης της αδελφότητας στην πόλη Μάντσεστερ (1907) <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/c/7/1/metadata-23-000006.tkl>. Η αδελφότητα Σαμαριναίων του Μάντσεστερ μάλλον είναι η πρώτη που ιδρύθηκε, το 1904, και στη συνέχεια, το 1907, έγινε το παράρτημα στη Νάσουα. Παρόμοιες αδελφότητες μεταναστών από άλλα χωριά των Γρεβενών υπήρχαν στη Νάσουα και στις γύρω περιοχές (Παπαδημητρίου Α', 367).

⁴¹ Τουργέλη 2020, 229-236 γίνεται αναλυτικά λόγος για τη σημασία των μεταναστευτικών συλλόγων και ειδικά στις σελ. 231-232 για τον ρόλο τους στην ενσωμάτωση του νέου μετανάστη.

⁴² Ο Ιωάννης είναι καταχωρημένος στα Μητρώα Αρρένων Σαμαρίνας με το επίθετο Δέτσιος και ημερομηνία γέννησης 1889. Το όνομά του, αλλά στην εκδοχή Ντέτσιος, υπάρχει στον Κανονισμό της Αδελφότητας Σαμαριναίων «Η Αγία Παρασκευή» της Νάσουα και συγκεκριμένα στον κατάλογο των χορηγών 1906 (πληροφορία από Ν. Σιούμα). Στη 13^η απογραφή του πληθυσμού των ΗΠΑ, το 1910, φύλλο 6316, σειρά 47, αναφέρεται το όνομα Dutch John. Ίσως πρόκειται για τον Ιωάννη Ντέτσιο για τον οποίο δεν βρήκαμε στο αρχείο του Ellis Island πότε κατέφτασε στις ΗΠΑ. Τον συναντάμε όμως στον εκλογικό κατάλογο της Σαμαρίνας του 1914, που σημαίνει ότι επέστρεψε στην Ελλάδα λίγο μετά την άφιξη

Ο Σωτήρης παντρεύτηκε το 1922⁴³, ακριβώς 10 χρόνια μετά την άφιξή του στην Αμερική, την αμερικανίδα Mildred Burnham - παρόλες τις αντιδράσεις της οικογένειάς της σύμφωνα με πληροφορίες των σημερινών απογόνων. Δεν ήθελαν βέβαια έναν μετανάστη - και μάλιστα Έλληνα - για γαμπρό⁴⁴. Έναν χρόνο μετά, το 1923, κινεί τις διαδικασίες πολιτογράφησης και κάνει αίτηση για να πάρει την αμερικάνικη υπηκοότητα ακολουθώντας την προβλεπόμενη διαδικασία. Πρώτα, στις 23.1.1923, εκδίδεται η «Βεβαίωση άφιξης». Από αυτή τη βεβαίωση αποκαλύπτεται ότι το 1912 που είχε έρθει από την Ελλάδα στην Αμερική, είχε ταξιδέψει με το επίθετο Μοράρου⁴⁵. Στη συνέχεια, στις 7 Ιουλίου 1924, καταθέτει τη «Δήλωση πρόθεσης». Το όνομα που

του αδελφού του Σωτήριου στις ΗΠΑ. Τέλος γνωρίζουμε ότι πολέμησε στον Μικρασιατικό πόλεμο και είναι καταχωρημένος στο βιβλίο των αγνοουμένων σύμφωνα με τα τεκμήρια της Δ/σης Ιστορίας Στρατού (Ατομικό Δελτίο Πεσόνα, Βιβλίο «Αγώνες και Νεκροί 1919-1930», ΓΕΣ/ΔΙΣ και από το «Ευρετήριο Εξαφανισθέντων 1912 -1922» σειρά 34 και 35. Ευχαριστώ τον κ. Κωνσταντίνο Λάλλα για την πολύτιμη βοήθειά του).

⁴³ Σύμφωνα με το πιστοποιητικό γάμου, προσβάσιμο από την ιστοσελίδα familysearch.com. Δεν έχουμε πληροφορίες για το που εργάστηκε στο διάστημα 1912-1922, δηλ. από τη στιγμή που έφτασε στην Αμερική σε ηλικία 13 ετών μέχρι που παντρεύτηκε σε ηλικία 23 ετών. Οι απόγονοι αναφέρουν ότι ίσως δούλευε σε κατάσταση με τυροκομικά στη Νάσους. Στο πιστοποιητικό γάμου δηλώνει ράφτης και σύμφωνα με πληροφορίες των απογόνων η σύζυγός του τον βοήθησε οικονομικά να πάει να μάθει την τέχνη στη Ν. Υόρκη. Λίγο αργότερα, συνεταιρίστηκε με τον Πέτρο Μέμο από την Αβδέλλα και λειτουργούν ένα καθαριστήριο/ραφείο σε κεντρικό δρόμο (Water Street) της Νάσους. Στις **εικ. 4 και 5** απεικονίζονται οι δύο συντάκτοι. Στην σελίδα FB «Nashua,NH-Past, Present and Future» η εγγονή του Πέτρο Μέμου Lynne Daleb είχε αναρτήσει στις 6.5.21 φωτογραφίες του καθαριστηρίου που είχε όνομα Gate City Cleansing &Co. Καταχωρήσεις διαφημίσεων της επιχείρησης υπάρχουν στην εφημερίδα Nashua Telegraph π.χ. φύλλο 31.12.1929.

⁴⁴ Οι Έλληνες μετανάστες, όπως και οι περισσότεροι λαοί του Νότου, αντιμετώπιζονταν με περίσσιο ρατσισμό, σχεδόν ως «νέγροι». Μάλιστα, σοβαρό επεισόδιο, με έναν νεκρό, είχε σημειωθεί όταν Έλληνας μετανάστης θεάθη με Αμερικανίδα («Λευκή Γυναίκα θεάθη με Έλληνα!» ήταν ο τίτλος στις εφημερίδες, βλ. ενδεικτικά <https://www.lifo.gr/arxeio/leyki-gynaika-etheathi-me-ellina>, <https://www.youtube.com/watch?v=qTaeVcUiyDM>). Τουργέλη 2020, 48-49. Ειδικά για τους μικτούς γάμους ελληνοαμερικανών βλ. Dounia 2020, 15-16.

⁴⁵ Στη βεβαίωση το επίθετο είναι γραμμένο Mararou, αλλά είναι σίγουρο ότι πρόκειται για το ίδιο άτομο καθώς η ημερομηνία άφιξης και το καράβι συμπίπτουν με αυτά του καταλόγου επιβατών του Ellis Island.

δηλώνει πλέον είναι Sotirios Dachos. Σε πρώτο πρόσωπο δηλώνει επίσης όλα τα προσωπικά του στοιχεία: εξωτερικά χαρακτηριστικά, προσωπική κατάσταση, τόπο κατοικίας, χρόνος και πλοίο άφιξης στις ΗΠΑ. Δηλώνει ως τόπο γέννησης και τελευταία κατοικία τη Σαμαρίνα, ενώ ως ημερομηνία γέννησης την 4^η Ιουλίου 1899. Η 4^η Ιουλίου δεν είναι βέβαια η αληθινή ημέρα γέννησης. Είναι η μέρα εορτασμού της αμερικάνικης ανεξαρτησίας και πολλοί μετανάστες δήλωναν αυτή την ημερομηνία ως ημέρα γέννησης για λόγους συμβολικούς. Τη θεωρούν ημερομηνία αναγέννησης, καθώς ξεκινούν μια νέα ζωή σε μια νέα χώρα. Ορκίζεται ότι απαρνείται για πάντα την υποταγή και την υπακοή σε κάθε ξένη κρατική αρχή και ιδίως στην ελληνική στην οποία ανήκει προς το παρόν. Επίσης δηλώνει ότι δεν είναι αναρχικός, δεν είναι πολύγαμος ούτε ασπάζεται την πολυγαμία και ότι έχει την πρόθεση, καλή τη πίστη, να γίνει πολίτης των ΗΠΑ και να εγκατασταθεί μόνιμα εκεί. Τρίτο βήμα είναι η αίτηση πολιτογράφησης με ημερομηνία υπογραφής 8 Σεπτεμβρίου 1926. Και εδώ επαναλαμβάνονται τα ίδια στοιχεία, ενώ στο τέλος υπάρχουν και οι υπογραφές δύο μαρτύρων. Το τελικό βήμα για την πολιτογράφηση είναι το έγγραφο με ημερομηνία 5 Ιανουαρίου 1927 με τον όρκο πίστης προς τις ΗΠΑ. Εδώ, ο Σωτήριος Δίτσος για τρίτη φορά υπογράφει ότι απαρνείται και αποκηρύσσει τις αρχές της ξένης χώρας – και ως ξένη χώρα πλέον εννοείται η Ελλάδα⁴⁶.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σχολιαστεί η διαχείριση το ονόματος και του επωνύμου, στοιχεία καθοριστικά για την ταυτότητα και τον αυτοπροσδιορισμό⁴⁷. Όσον αφορά το μικρό όνομα, είδαμε ότι στα επίσημα έγγραφα για την πολιτογράφηση δηλώνει το όνομα Σωτήριος και μάλιστα με την ολοκληρωμένη το εκδοχή: Σωτήριος, όχι Σωτήρης. Στο πιστοποιητικό γάμου του όμως (1922) δηλώνει Sam. Ίσως το επέλεξε όχι μόνο λόγω του αρχικού κοινού γράμματος αλλά και από τον «θείο Σαμ» που ως φιγούρα είναι στις αρχές του 19ου αιώνα το δημοφιλές σύμβολο της αμερικανικής κυβέρνησης για την αμερικάνικη κουλτούρα και το πατριωτικό συναίσθημα. Όσον αφορά το επώνυμο, όπως

⁴⁶ Όλα τα προαναφερόμενα έγγραφα υπάρχουν στην ιστοσελίδα familysearch.com.

⁴⁷ Για τις αλλαγές στα ονόματα και τη σχέση τους με τον αυτοπροσδιορισμό βλ. Λαλιώτου 2006, 238 κ.ε.

αναφέρθηκε και παραπάνω, στα μητρώα αρρένων της Σαμαρίνας ήταν γραμμένος ως Δίτσος, ενώ ο πατέρας του και ο αδελφός του ως Δέτσιος. Θυμίζουμε ότι ταξίδεψε με το επίθετο Μοράρος αλλά ο Σωτήρης, 23 χρονών πλέον, θυμόταν ότι όλοι στη Σαμαρίνα ήξεραν την οικογένεια του με το επώνυμο Ντέτσος⁴⁸, με το Δ να είναι σχεδόν NT στα «χωριάτικα» και με παχύ το δίψηφο σύμφωνα «τσ» σύμφωνα με τη χαρακτηριστική γρεβενιώτικη προφορά⁴⁹. Έτσι, το έγγραφε Dachos και μέχρι σήμερα οι απόγονοι φέρουν αυτό το επίθετο.

Απέκτησε έξι παιδιά, τέσσερα κορίτσια και δύο αγόρια. Το ένα αγόρι το ονόμασε James⁵⁰, στον πατέρα του Δημήτριο, ενώ στο μικρότερο από τα παιδιά έδωσε το όνομα Ιωάννης εις μνήμη του αδελφού του για τον οποίο είχε μάθει ότι είχε χαθεί στον μικρασιατικό πόλεμο⁵¹. Σύμφωνα με τα λεγόμενα των απογόνων ίσως το γεγονός της απώλειας του μοναδικού αδελφού να επηρέασε τις επιλογές του να επιδιώξει την πολιτογράφησή του ως Αμερικανός και να μην ξαναγυρίσει ποτέ ξανά στην Ελλάδα.

Τα παιδιά του δεν τα άφηγε να μιλάνε ελληνικά – προφανώς για να ενσωματωθούν άμεσα⁵² και να αποφύγουν τις διακρίσεις. Οι Αμερικανοί δεν έτρεφαν ούτε για τους Έλληνες ιδιαίτερη συμπάθεια, τους φώναζαν «λιγδιάρηδες» («greaseballs») και «βρωμοέλληνες» («dirty Greeks»). Στον Νότο, οι Έλληνες βρέθηκαν στο στόχαστρο της Κου-Κλουξ-Κλαν, ενώ οι νόμοι που ψηφίζονταν για τους μαύρους ίσχυαν

⁴⁸ Ο Ντίνας 1986 ασχολήθηκε αναλυτικά με τη φωνολογική της βλάχικης γλώσσας.

⁴⁹ Το ότι η οικογένεια ήταν γνωστή με το επίθετο Ντέτσος επιβεβαιώνεται και από τους σημερινούς απογόνους, από συγγενείς που ζούνε στη Σαμαρίνα αλλά και από τοπωνύμιο στο Χελιμόδι με το όνομα «τα καλύβια του Ντέτσου» όπου ήταν το πατρικό σπίτι του Σωτήρη. Η θέση «τα καλύβια του Ντέτσου» σημειώνεται και στο google maps και εκεί γίνεται η ετήσια γιορτή των κτηνοτρόφων στα τέλη Αυγούστου – αρχές Σεπτεμβρίου, προς τιμήν του Αγ. Μάμα.

⁵⁰ Ο James (Jimmy) απεβίωσε το 2014. Στη νεκρολογία (<https://beersandstory.com/tribute/details/165679/James-Dachos/obituary.html>) μαθαίνουμε για τη ζωή του.

⁵¹ Βλ. παραπάνω σημ. 42.

⁵² Η Λαλιώτου 2006, 323, αποτυπώνει στη φράση «Τα “αμερικανικά ήθη” περιλάμβαναν τον εξορθολογισμό της οικογενειακής ζωής και των προσωπικών σχέσεων» ίσως αυτό που είχε στο μυαλό του ο Σωτήρης/Sam.

και για τους ίδιους, καθώς δεν θεωρούνταν «λευκοί».⁵³ Εξάλλου, γι' αυτό το 1922 είχε ιδρυθεί και η ομογενειακή οργάνωση των ΑΗΕ-PANS⁵⁴ (American Hellenic Educational Progressive Association - Αμερικανικός Ελληνικός Εκπαιδευτικός Προοδευτικός Σύνδεσμος). Πολύ γρήγορα ιδρύθηκαν παραρτήματα σε όλες τις πόλεις όπου υπήρχαν ελληνικές κοινότητες. Το 1923 ιδρύθηκε το παράρτημα της Νάσουα και ο Sam Dachos είναι ήδη μέλος το 1924 (εικ 6)⁵⁵. Αργότερα έγινε και πρόεδρος του παραρτήματος για πάνω από μια δεκαετία (1934-45)⁵⁶. Επιπλέον, εκτός από ενεργό μέλος του παραρτήματος των ΑΗΕΡΑ ήταν επιπλέον ταμίας αρχικά και πρόεδρος αργότερα του συλλόγου Σαμαριναίων της Νάσουα «Η Αγία Παρασκευή». Το 1941 απεικονίζεται στην εφημερίδα Nashua Telegraph να παραδίδει ως ταμίας του συλλόγου επιταγή 7000 δολλαρίων ως βοήθεια για την Ελλάδα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (εικ. 7)⁵⁷, ενώ νωρίτερα οι Σαμαριναίοι της Αμερικής υποστήριζαν οικονομικά τα σχολεία στη Σαμαρίνα⁵⁸. Φαίνεται λοιπόν ότι ο Sam Dachos, παρόλο που - κρίνοντας από τον γάμο του με Αμερικανίδα - είχε αποφασίσει, μάλλον από πολύ νωρίς, να μείνει στην Αμερική και να πάρει την Αμερικανική υπηκοότητα, ταυτόχρονα ήταν ενεργό μέλος της ελληνικής κοινότητας και μάλιστα σε θέσεις ευθύνης, τηρούσε όλα τα ελληνικά έθιμα και στα παιδιά του προσπαθούσε να διατηρήσει την ελληνική κουλτούρα.⁵⁹ Για παράδειγμα τον μικρότερο γιο του Ιωάννη/Τζον τον έντυνε τσολιά στις εθνικές εορτές (εικόνα 8) παρόλο που δεν επέτρεπε στα παιδιά να μιλάνε ελληνικά όπως

⁵³ Ειδικά σ' αυτό το θέμα είναι αφιερωμένο επεισόδιο της εκπομπής «Η μηχανή του Χρόνου» (<https://www.youtube.com/watch?v=qTaeVcUiyDM>) και όλη η ενότητα 4 της Λαλιώτου 2006, 231 κ.ε., 330 κ.ε. Βλ. πιο συνοπτικά Τουργέλη 2020, 48-49.

⁵⁴ Αναλυτικά για την ιστορία της οργάνωσης ΑΗΕΡΑ βλ. στην επίσημη ιστοσελίδα της οργάνωσης: <https://ahepa.org/>. Βλ και Λαλιώτου 2006, 162, 280

⁵⁵ Brown 2017, 91 όπου φωτογραφία με τους ΑΗΕΡΑΝS της Nashua (οι περισσότεροι είναι Σαμαριναίοι).

⁵⁶ Ιστοσελίδα ΑΗΕΡΑ παράρτημα 35 Nashua, κατάλογος προέδρων (<http://ahepachapter35nashua.org/past-chapter-presidents/>)

⁵⁷ Ομάδα ΦΒ Acropolis of America, ανάρτηση 8.9.2017.

⁵⁸ Βλ. και Κολτσίδας 2002, 286, Εκκλησιαστική Αλήθεια 1907, 161.

⁵⁹ Στις αντιφάσεις που βίωσε η πρώτη γενιά των μεταναστών αναφέρεται η Λαλιώτου 2006, 230 όπου τα βασικά σχετικά συμπεράσματα.

αναφέρθηκε παραπάνω. Στα τελευταία χρόνια της ζωής του ήταν κα-
θλωμένος σε αναπηρικό αμαξίδιο (εικόνα 9), λόγω εγκεφαλικού και
δεν μπορούσε να μιλήσει. Οι απόγονοι αφηγούνται ότι όταν του έδειξαν
φωτογραφίες από τη Σαμαρίνα που είχαν επισκεφτεί, είχε αναγνωρίσει
τα μέρη και από τα μάτια του έτρεχαν δάκρυα. Αναλογίζεται κανείς
τα συναισθήματα και τις σκέψεις που διαχειρίζονταν αυτός ο άνθρω-
πος, που 13 ετών παιδί έφυγε από την ορεινή Μακεδονία και κατάφερε
να φτιάξει τη ζωή του στην Αμερική. Στις φωτογραφίες πάντα είναι
χαμογελαστός, με λαμπερό βλέμμα και αισιόδοξο ύφος, αποπέμποντας
ικανοποίηση για τη ζωή του (εικ. 10, 11 και 12). Ίσως ο ίδιος να μην
βίωνε έντονα το διχασμό ανάμεσα στις δύο ταυτότητες⁶⁰ αφού από
νωρίς επέλεξε τη νέα, και τελικά στην Ελλάδα δεν επέστρεψε ποτέ,
πέθανε και θάφτηκε στην Αμερική.⁶¹

Με τον γιο του Σωτήρη/Sam, Ιωάννη/John, περνάμε στη δεύτερη
γενιά. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω είναι το μικρότερο από τα έξι παι-
διά του Σωτήρη/Sam⁶². Αρχικά είχε αναλάβει μαζί με τον μεγαλύτερο
αδελφό του Δημήτριο/James το καθαριστήριο του πατέρα τους αλλά
αργότερα κατατάχτηκε στο αμερικάνικο ναυτικό στο οποίο υπηρέτησε
30 χρόνια. Ήταν γνωστός ως «ο Έλληνας καπετάνιος»⁶³ παρόλο που
δεν γνώριζε καθόλου ελληνικά, δεν είχε ελληνική συνείδηση και η μόνη
του σχέση με την Ελλάδα ήταν τα γνωστά αμερικανικά «greek festi-
vals» που διοργάνωναν και ακόμα διοργανώνουν οι ορθόδοξες ενορίες
στην Αμερική. Στην Ελλάδα είχε έρθει μια φορά υπηρεσιακά, όταν υ-
πηρετούσε στο αμερικανικό ναυτικό. Και αυτός παντρεύτηκε αμερικανι-
νίδα, τη δεκαετία του 1960, και έκαναν τρία παιδιά (εικ. 13). Αυτά τα

⁶⁰ Η Λαλιώτου 2006, 349-349 πραγματεύεται το θέμα ταυτοτήτων των μεταναστών
κάνοντας λόγο για εσωτερικές και εξωτερικές μορφές.

⁶¹ Πέθανε το 1972 και είναι θαμμένος στην πόλη Νάσουα. Στην ιστοσελίδα fami-
lysearch υπάρχουν στοιχεία για το νεκροταφείο και φωτογραφία της επιτύμβιας
πλάκας.

⁶² Και τα έξι παιδιά του Σωτήρη/Sam (δύο αγόρια και έξι κορίτσια) μορφώθηκαν,
εργάστηκαν έχοντας σημαντικές θέσεις, είχαν ποικίλα ενδιαφέροντα και έκαναν
μεγάλες οικογένειες. Για τη ζωή τους μπορούμε να πληροφορηθούμε από τις
νεκρολογίες που είναι προσβάσιμες από το διαδίκτυο.

⁶³ Εδώ η νεκρολογία του όπου μαθαίνουμε για τη ζωή του: <https://www.arlingtoncemetery.net/jdachos.htm>.

τρία παιδιά του Ιωάννη/John, εγγόνια του Σωτήρη/Sam, ελληνοαμερικανοί 3⁷⁶ γενιάς, έδωσαν το έναυσμα για την παρούσα έρευνα.

Ο Ιωάννης/John είχε ζήσει με τη γυναίκα του και τα τρία παιδιά σε όλον τον κόσμο λόγω της δουλειάς του στο αμερικανικό ναυτικό. Όντας γιος αυτοδημιούργητου μετανάστη, του Σωτήρη/Sam, επιδίωκε να δώσει ουδέτερη ανατροφή στα παιδιά ώστε αυτά να είναι πολίτες του κόσμου. Ακόμα και τα διαστήματα που έμεναν στην Αμερική επιδίωκε τα παιδιά του να συμμετέχουν σε προγράμματα ανταλλαγής φιλοξενώντας μαθητές από διάφορα μέρη του κόσμου. Η αξία του σεβασμού και της ανεκτικότητας ήταν βασικοί άξονες αγωγής για τα τρία παιδιά όπως και η συνέπεια και η εργατικότητα. Τα δύο τελευταία, από τον βιοπαλαιστή παππού Σωτήρη/Sam, πέρασαν στον γιο του John⁶⁴ και στη συνέχεια στα τρία εγγόνια του - τα παιδιά του John - Natasha, Jonathan και Sarah. Πολίτες του κόσμου και αυτά, επέλεξαν ξένους συντρόφους, υιοθέτησαν παιδιά και έζησαν και ζουν σε διάφορα μέρη της γης. Τα δύο αδέρφια, η Sarah και ο Jonathan ήταν στο αμερικάνικο ναυτικό - η Sarah πιλότος. Και οι δύο, μετά την αποστράτευσή τους σπούδασαν και συνεχίζουν την επαγγελματική του πορεία ως επιστήμονες. Η Νατάσσα είναι ειδικευμένο στέλεχος για Ιατρεία Πόνου και Παρηγορικής Φροντίδας. Και οι τρεις έχουν παράλληλα και εθελοντικές ασχολίες. Σε ώριμη ηλικία πλέον συνειδητοποίησαν όμως τον καταλυτικό ρόλο που έπαιξε στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους, στον χαρακτήρα τους και στον αυτοπροσδιορισμό τους το πρότυπο, οι επιλογές και γενικότερα η ζωή και η του βιοπαλαιστή παππού Sam. Πριν από λίγα χρόνια αποφάσισαν τα μέλη της οικογένειας να αναγραφτεί το όνομά του στον τοίχο της μνήμης μεταναστών στο Ellis Island και να του αποτίσουν έτσι φόρο τιμής⁶⁵.

Τα τρία αδέρφια η Natasha, ο Jonathan (Jon) και η Sarah γνώριζαν βέβαια για την ελληνική τους καταγωγή από τον πατέρα τους, άκουγαν πολλές ιστορίες για τον παππού Σωτήρη/Sam που είχε έρθει

⁶⁴ Η Λαλιώτου 2006, 298 εξετάζει την εργατικότητα των πρώτων μεταναστών ως βασικό λόγο κοινωνικής ανέλιξης.

⁶⁵ Βλ. γι' αυτόν τον τοίχο μνήμης: American Immigrant Wall of Honor <https://www.statueofliberty.org/support/wall-of-honor/>

μετανάστης από την Ελλάδα και συγκεκριμένα από ένα χωριό της Βόρειας Ελλάδας, συμμετείχαν στα προαναφερόμενα «greek festival» αλλά το μόνο ελληνικό στοιχείο που γνώριζαν ήταν η spanakopita και ο baklava που η αμερικανίδα γιαγιά τους έφτιαχνε. Όπως και ο πατέρας τους δεν γνωρίζουν ελληνικά, δεν έχουν ελληνική συνείδηση - αμυδρά θυμούνται να έχουν ακούσει κάτι για την ύπαρξη των Βλάχων. Όταν το 2017 γίνεται πρόεδρος της Αμερικής ο Τραμπ επαναπροσδιορίζουν τη ζωή τους και τις προτεραιότητές τους. Ανησυχούν για τη διατάραξη της δημοκρατίας, την έξαρση της βίας, την κυριαρχία της οπλοκατοχής, την κοινωνική πόλωση, την ανισότητα, τη λογοκρισία, το συντηρητισμό. Αναζητούν μια πιο ανθρωποκεντρική κοινωνία, μια κοινωνία πρόνοιας και ευαισθησίας, φιλελεύθερη και ανεκτική – και αυτά θεωρούν ότι τα παρέχει η Ευρώπη.

Και έτσι αναβίωσε η μνήμη: παραφράζοντας τον τίτλο από το βιβλίο του David Lowenthal “The Past is a Foreign Country” τα τρία αδέρφια, ανακάλυψαν μια νέα χώρα: το βλάχικο παρελθόν. Στο προαναφερόμενο βιβλίο αναφέρεται πως «κάθε γενιά αναδιαμορφώνει την κληρονομιά της σύμφωνα με τις τρέχουσες ανάγκες» και κάπως έτσι, η Natasha, ο Jonathan και η Sarah ανέτρεξαν στο παρελθόν τους προκειμένου να αλλάξουν το παρόν και να διαμορφώσουν το μέλλον τους. Αυτά που θέλουν, τα βλέπουν στην Ευρώπη και έτσι, «χρησιμοποιώντας» το παρελθόν τους, αποφασίζουν να ξεκινήσουν την έρευνά τους για την ύπαρξη τεκμηρίων της ελληνικής καταγωγής τους και τις δυνατότητες διεκδίκησης ακόμη και της ελληνικής υπηκοότητας. Τα βήματα τους είναι οργανωμένα, συντονισμένα και με κατανομή αρμοδιοτήτων. Στην έρευνα συμμετέχει ενεργά και ο σύζυγος της Natasha, ο Joe.

Καταρχάς αναλαμβάνουν να μιλήσουν με τους υπόλοιπους, πολλούς, πάρα πολλούς συγγενείς - ας μην ξεχνάμε ότι ο παππούς τους Σωτήρης/Σαμ είχε έξι παιδιά - και να συγκεντρώσουν ό,τι στοιχείο υπήρχε. Έτσι ανακαλύπτουν ένα γράμμα από τη δεκαετία του 1990 που είχε στείλει η ηλικιωμένη ξαδέρφη που πρόσεχε τον πατέρα του Σωτήριου/Sam στη Σαμαρίνα στη δεκαετία του 1930 μέχρι το θάνατό του το 1942⁶⁶. Επίσης

⁶⁶ Τον πατέρα του Σωτήριου/Sam, δηλ. τον Δημήτριο Δέτσιο τον φρόντισε στα γεράματα η ανηψιά του Ευανθία. Σώζεται επιστολή της Ευανθίας από τα τέλη του

βρέθηκε ένα χειρόγραφο γενεαλογικό δέντρο που κάποιος άλλος μακρινός ξάδερφος το είχε κάνει τη δεκαετία του 1990 και το είχε στείλει τότε στον θείο τους James (τον μεγαλύτερο γιο του Sam), κάποιες διασκορπισμένες προφορικές πληροφορίες από συγγενείς και λίγες παλαιές φωτογραφίες. Η έρευνα επικεντρώνεται στο διαδίκτυο. Δεν μπορεί να μην σχολιαστεί η υποδειγματική ψηφιοποίηση των κρατικών αρχείων της Αμερικής, η ελεύθερη πρόσβαση στα μεταναστευτικά, δημογραφικά, διοικητικά και φωτογραφικά αρχεία - με εξαιρετικές μηχανές αναζήτησης, εύχρηστη εφαρμογή φίλτρων και συγκριτική απόδοση των αποτελεσμάτων⁶⁷. Τα τρία αδέρφια απευθύνθηκαν επίσης σε εταιρίες γενεαλογίας. Υπάρχουν τέτοιες και μάλιστα πολλές - πρόκειται για οργανωμένες εταιρείες ή για μεμονωμένους ερευνητές. Η επί πληρωμή υπηρεσίες που προσφέρουν είναι η έρευνα για τους προγόνους και την καταγωγή των πελατών τους και η τεκμηρίωσή τους⁶⁸. Η οικογένεια στράφηκε και σε εταιρεία διεξαγωγής τεστ DNA. Και αυτές οι εταιρείες είναι πολλές. Με ταχυδρομείο στέλνουν στο πελάτη έναν εξοπλισμό λήψης δείγματος και ο πελάτης το στέλνει πίσω με ταχυδρομείο πάλι. Στη συνέχεια καταχωρούνται τα αποτελέσματα σε παγκόσμιες βάσεις δεδομένων, βγαίνουν ποσοστιαία στοιχεία για τη γεωγραφική καταγωγή και την ταύτιση των γονιδίων, ενώ γίνεται και παραπομπή σε συγκεκριμένα άτομα που έχουν κάνει επίσης τεστ DNA. Μ' αυτόν τον τρόπο δημιουργείται ένα παγκόσμιο δίκτυο ανακάλυψης συγγενών.

Φυσικά η οικογένεια απευθύνθηκε και στην ελληνική πρεσβεία των ΗΠΑ που τους ενημέρωσε σχετικά με τις προϋποθέσεις και τις διαδικασίες απόκτησης υπηκοότητας, ενώ η αρμόδια υπάλληλος τους παρότρυνε να επισκεφθούν τον τόπο καταγωγής τους. Έτσι, ένα από τα τρία αδέρφια, η Sarah έκανε στις αρχές του καλοκαιριού 2022 μια διερευνητική ανάρτηση σε μια από τις ομάδες του Facebook για τη Σαμαρίνα (στην ομάδα «Σαμαρίνα/Samarina»). Εκεί λοιπόν γνωριστήκαμε

⁶⁷ '80 τις αρχές του '90. Μιλήσαμε επίσης με τον γιο της Ευανθίας Ιωάννη Ντίνα που ζει στην Αιανή Κοζάνης. Ευχαριστώ την κ. Χ. Αγορογιάννη-Βουτσά για την πληροφορία.

⁶⁷ Όλα τα αρχεία που προαναφέρθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν υπάρχουν με ελεύθερη πρόσβαση σε διάφορες ιστοσελίδες των ΗΠΑ.

⁶⁸ Υπάρχει μάλιστα εταιρεία που ασχολείται μόνο με ελληνικά γενεολογικά ζητήματα, η GreekAncestry.

διαδικτυακά και ένα απλό διαδικτυακό σχόλιο εξελίχθηκε σε συνεργασία για την έρευνα και τη συγκέντρωση στοιχείων για την οικογένεια. Ανταλλάξαμε κυριολεκτικά εκατοντάδες μηνύματα, έγινε έρευνα στα ΓΑΚ, στα αρχεία του στρατού, στα μητρώα αρρένων του Δήμου, σε ομάδες γενεαλογίας των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και στα αμερικάνικα κρατικά αρχεία.

Και τελικά, στα μέσα του καλοκαιριού 2022 οι δύο αδελφές Sarah και Natasha καθώς και ο σύζυγος της Natasha Joe επισκέφτηκαν τη Σαμαρίνα, τον τόπο καταγωγής του παππού τους⁶⁹. Διανυκτέρευσαν για ένα βράδυ σε ξενοδοχείο του χωριού, συνάντησαν στην πλατεία τα τρίτα τους ξαδέλφια, συνομίλησαν μαζί τους μέσω εφαρμογών μετάφρασης (εικ. 14 και 15), πήγαν στο Χελιμόδι και είδαν τα υπολείμματα των κτισμάτων που είχε μεγαλώσει ο παππούς τους Σωτήρης/Sam και όπου ζούσε μέχρι τον θάνατό του ο προπαππούς τους Δημήτριος⁷⁰. Φυσικά συναντήθηκαν και εγώ μαζί τους. Στην εγκάρδια συζήτησή μας λύσαμε τις απορίες τους για τα ευρήματα της έρευνας αλλά κυρίως μοιράστηκαν τις σκέψεις τους και τα πρωτόγνωρα γι' αυτούς συναισθήματα που αναδύθηκαν με την επίσκεψή τους στη Σαμαρίνα. Η έρευνα αυτή, το ταξίδι τους στον τόπο καταγωγής του παππού τους, η γνωριμία τους με τους μακρινούς συγγενείς τους, η ανακάλυψη της ιστορίας των Βλάχων, το φυσικό περιβάλλον, οι προαναφερόμενες ιστορικές πληροφορίες για τις αρχές του 20ού αι. σχετικά με τη Σαμαρίνα και τα παιδικά βιώματα του παππού Σωτήρη/Sam - όλα αυτά λειτούργησαν καταλυτικά στην αναπαράσταση του παρελθόντος⁷¹. Όπως χαρακτηριστικά ανέφεραν οι δύο αδελφές «νιώσαμε τη σύνδεση, τις ρίζες, νιώσαμε ότι κάπου ανήκουμε, ως τότε μας ρωτούσαν από πού είμαστε

⁶⁹ Η επίσκεψη στη Σαμαρίνα ήταν κάτι που ήθελαν να κάνουν από την αρχή της έρευνάς τους αλλά η περίοδος της πανδημίας Covid 19 ανέστειλε το πρόγραμμά τους.

⁷⁰ Υπάρχει πινακίδα με τη σήμανση «τα καλύβια του Ντέτσου» και κάποια κτίσματα.

⁷¹ Εδώ δεν μπορεί να μη γίνει παραπομπή στη διαφήμιση της αεροπορικής εταιρείας PAN AM, στο περιοδικό Book Digest, τεύχ. Νοεμβρίου 1977, που στόχευε στη δεύτερη γενιά των μεταναστών και «στην ανακάλυψης της δεύτερης παράδοσης που έχει κάθε Αμερικανός».

και δεν ξέραμε τι να απαντήσουμε». Επισήμαναν ακόμη το πρωτόγνωρο γι' αυτούς ωραίο συναίσθημα να βρίσκονται σε έναν τόπο όπου αισθανόταν άνετα και όλοι συνδέονται με κάποιον τρόπο. Με την εμπειρία της επίσκεψής τους στη Σαμαρίνα ως συνέχεια της έρευνάς τους, αναπαράστησαν το παρελθόν, προσέγγισαν την απώτερη καταγωγή τους, επαναπροσδιόρισαν την ταυτότητά τους⁷². Ενίσχυσαν την κριτική τους στάση απέναντι στο παρόν και έθεσαν νέα δεδομένα για τον χρόνο, που είναι το μέλλον και τον χώρο, δηλ. την Αμερική και την Ελλάδα. Η Natasha ξεκίνησε να μαθαίνει ελληνικά, η Sarah έδωσε το όνομα του παππού της Σωτήρη/Sam στον δεύτερο γιο της και ο Jonathan έχει ως εικόνα προφίλ τη φωτογραφία του Σαμαριναίου προπαπού Δημήτριου.

Η περίπτωση αυτής της οικογένειας αντικατοπτρίζει τις διακυμάνσεις της ταυτότητας στον χώρο και τον χρόνο. Οι συνθήκες ζωής οδήγησαν κάποια μέλη της να αναζητήσουν διέξοδο, θεωρώντας, παρόλη την κοσμοπολίτικη ανατροφή τους, ότι οι ρίζες τους μπορούν να λειτουργήσουν διασωστικά⁷³. Δεν μπορεί βέβαια να μην σχολιαστεί η ειρωνεία της τύχης: 111 χρόνια πριν, ένα 13χρονο παιδί έφυγε από τη Σαμαρίνα για μια καλύτερη ζωή στην Αμερική, για να γλιτώσει από τη φτώχεια και τον πόλεμο που είχε ξεκινήσει 8 μέρες πριν την αναχώρησή του - και τώρα, τα εγγόνια του, η τρίτη γενιά, ερευνούν τις δυνατότητες να επιστρέψουν στην Ελλάδα για ένα καλύτερο μέλλον.

⁷² Ενδιαφέρουσα είναι η προσέγγιση της Δούνια 2014, 335, όπου αναφέρεται στη μετα-μνήμη των απογόνων των μεταναστών. Στις σελ. 16 κ.ε. παρουσιάζει βέβαια αναλυτικά την ιστορία στην έρευνα της μνήμης.

⁷³ Κατά την έρευνά μας ανακαλύψαμε ότι τα τελευταία χρόνια όλο και περισσότερα άτομα αναζητούν τις ρίζες τους. Το είδαμε στις πολλές ομάδες στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης (π.χ. Hellenic Genealogy Geek) όπου οι αναρτήσεις, τα ερωτήματα, οι συζητήσεις ανέρχονται σε χιλιάδες. Επίσης όμοια ιστορία αναζήτησης ριζών στη Σαμαρίνα από Ελληνοαμερικάνους (και καταγραφή της σε blog) εδώ: <http://pamsmississippiride.blogspot.com/2014/06/exploring-my-roots-epilogue.html>. Διαπιστώσαμε ότι δεν είναι μόνο η περιέργεια. Οι περισσότεροι έχουν άμεσο στόχο την υπηκοότητα και απώτερο σκοπό να ζήσουν στην Ελλάδα.

Εικόνα 1. Ο Δημήτριος Δέτσιος τη δεκαετία του 1930 μαζί με την ανιψιά του Σοφία και τον Νικόλαο ή Μοράρο (;)

Εικόνα 2. Κατάλογος επιβατών (1η σελ. σειρά 16 ο Σωτήριος)

THIS SHEET IS FOR STEERAGE PASSENGERS.

UNITED STATES IMMIGRATION OFFICER AT PORT OF ARRIVAL.

to the United States Immigration Officer by the Commanding Officer of any vessel having such passengers on board upon arrival at a port in the United States.

Arriving at Port of **NEW YORK** *November 11, 1932* 45

No.	Name	Sex	Age	Date of Birth	Place of Birth	Nationality	Occupation	Last Residence	Date of Departure	Port of Departure	Particulars of Passengers and Crew	
											Class	Remarks
1	Σωτήριος	Μ	35	1897	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
2	Μαρία	Θ	32	1900	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
3	Νικόλαος	Μ	30	1902	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
4	Σοφία	Θ	28	1904	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
5	Δημήτριος	Μ	38	1894	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
6	Ανδρέας	Μ	25	1907	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
7	Ελένη	Θ	22	1910	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
8	Γεώργιος	Μ	20	1912	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
9	Κωνσταντίνος	Μ	18	1914	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
10	Αναστασία	Θ	16	1916	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
11	Χρήστος	Μ	15	1917	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
12	Μαρίνα	Θ	14	1918	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
13	Παύλος	Μ	13	1919	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
14	Αικατερίνη	Θ	12	1920	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
15	Γεώργιος	Μ	11	1921	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
16	Ανδρέας	Μ	10	1922	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
17	Ελένη	Θ	9	1923	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
18	Χρήστος	Μ	8	1924	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
19	Μαρίνα	Θ	7	1925	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
20	Παύλος	Μ	6	1926	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
21	Αικατερίνη	Θ	5	1927	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
22	Γεώργιος	Μ	4	1928	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
23	Ανδρέας	Μ	3	1929	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
24	Ελένη	Θ	2	1930	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος
25	Χρήστος	Μ	1	1931	Βουλγαρία	Βουλγαρία	Κατοίκος	Βουλγαρία	11/10/32	Βουλγαρία	1	Κατοίκος

Εικόνα 3. Κατάλογος επιβατών (2η σελ. σειρά 16 ο Σωτήριος)

UNITED STATES OF AMERICA - IMMIGRATION OFFICER AT PORT OF ARRIVAL

Arriving at Port of **NEW YORK**, **November 11, 1902**

No.	Name	Age	Sex	Color	Place of Birth	Profession	Marital Status	Religion	Education	Occupation	Remarks
1	Σωτήριος Δίτσος	25	Μ	Ε	Αθήνα	Πωλητής	Μετρώμενος	Ορθόδοξος	Πρωτοβάθμια	Πωλητής	
2	Πέτρος Μέμος	25	Μ	Ε	Αθήνα	Πωλητής	Μετρώμενος	Ορθόδοξος	Πρωτοβάθμια	Πωλητής	
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45

Εικόνες 4 & 5 Ο Σωτήρης Δίτσος και μάλλον ο συνεταιρός του ο Πέτρος Μέμος

Εικόνα 6. Οι ΑΗΕΡΑΝS της Nashua (αριστερά ο Σωτήρης Δίτσος)

Officers of the AHEPA Nashua Chapter No. 35 are pictured in 1926. They are, from left to right, (first row) Sam Dachos, chaplain; John Dimtsios, secretary; Philip Stylianos, president and member of the supreme council; Arthur Coutsonikas, vice president; and Stergios Chiotinos, treasurer; (second row): Demetrius Gardikis, governor; Vasil Spyliopoulos, governor; George Stergiou, governor; and Zissis Hagibiros, warden. (Courtesy of Order of AHEPA.)

Εικόνα 7. Επίδοση επιταγής βοήθειας για την Ελλάδα
(στα δεξιά ο Σωτήρης)

Εικόνα 8. Ο John Dachos, γιος του Σωτήρη Δίτσου

Εικόνα 9. Ο Σωτήρης Δίτσος στο αναπηρικό αμαξίδιο, στον γάμο του γιου του John Dachos

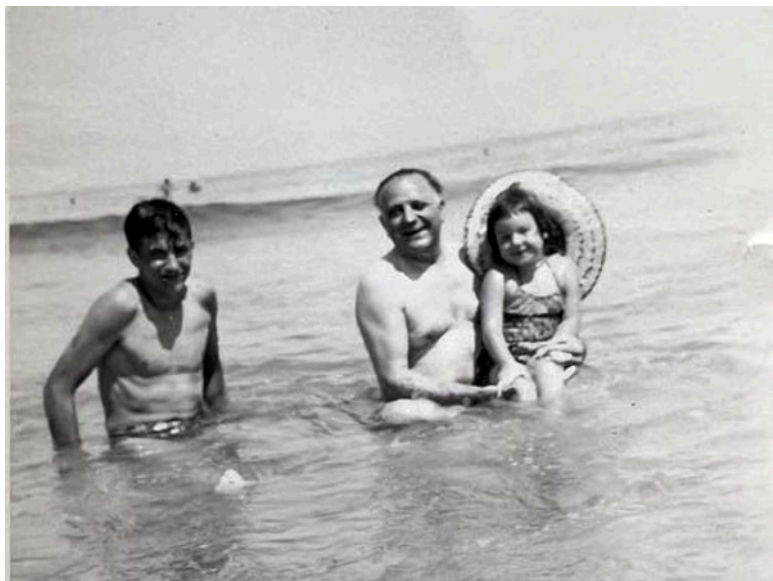
Εικόνα 10. Ο Σωτήρης με τη σύζυγό του Mildret

Εικόνα 11. Ο Σωτήρης Δίτσος

Εικόνα 12. Ο Σωτήρης με τον γιο του John Dachos και μια εγγονή του

Εικόνα 13. Η οικογένεια του John Dachos

Εικόνες 14 & 15. Η οικογένεια Dachos στη Σαμαρίνα (καλοκαίρι 2022)

Βιβλιογραφία

- Αδάμου Γ., *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελλασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993.
- Brown P.E., *Greeks of the Merrimack Valley*, Charleston 2017.
- Γούση Κ., *Η παιδεία στην περιφέρεια Γρεβενών κατά την ύστερη Τουρκοκρατία (1830-1912)*, Θεσσαλονίκη 2008.
- Dounia M., Transnational Practices and Emotional Belonging among Early 20th-century Greek Migrants in the United States, στο: *Genealogy* 2020, 4, 90.
- Δούνια Μ., *Η ελληνική μετανάστευση στις ΗΠΑ κατά το α' μισό του 20ού αι.: η μετουσίωση της μνήμης μέσω της επιστολογραφίας, της φωτογραφίας και του φιλμ*, Αθήνα 2014.
- Εκκλησιαστική Αλήθεια* 1907, Περιοδικό, τεύχος Μάρτιος-Απρίλιος, 161 β
- Κολτσιδάς Α., Η εκπαίδευση των βλαχόφωνων κοινοτήτων στην επαρχία Γρεβενών πριν από το 1912, στο: Μ. Παπανικολάου (επιμ.), *Τα Γρεβενά, Ιστορία – Τέχνη – Πολιτισμός, Πρακτικά Συνεδρίου 2002*, Θεσσαλονίκη 2004, 279-295.
- Κουκουδής Α., *Από τη ζωή των Βλάχων στα 1900*, Ιωάννινα 2008.
- Κουκουδής Α., *Μελέτες για του Βλάχους*, Θεσσαλονίκη 2000.
- Κρυστάλλης Κ., *Οι Βλάχοι της Πίνδου*, Αθήνα 1980.
- Λαλιώτου Ι., *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό. Η ελληνική μετανάστευση στις ΗΠΑ κατά το πρώτο μισό του 20ού αι.*, Αθήνα 2006.
- Λούκας Ν. Α., *Οι δάσκαλοι της Σαμαρίνας*, Λάρισα 2017.
- Μακρής Κ., *Οι ζωγράφοι της Σαμαρίνας*, Θεσσαλονίκη 1991
- Μανδατζής Χ., Τάσεις εξωτερικής μετανάστευσης από το Νομό Κοζάνης κατά τον 20ό αι., στο: Ν. Καλογερόπουλος (επιμ.), *Κοζάνη και Γρεβενά. Ο Χώρος και οι άνθρωποι*, Θεσσαλονίκη 2004, 185 κ.ε.
- Ντίνας Κ., *Το Κουτσοβλαχικό Ιδίωμα της Σαμαρίνας. Φωνολογική Ανάλυση*, Θεσσαλονίκη 1986.

- Παπαγεωργίου Ν., *Το Καθολικό της Αγ. Παρασκευής και ο Ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Σαμαρίνας Γρεβενών*, Θεσσαλονίκη 2010.
- Παπαδημητρίου Α. Ι., *Σελίδες Ιστορίας των Γρεβενών*, τόμος Α', Γρεβενά 2003.
- Σιγάλας 1991 Σιγάλας Σ. Π., *Μητροπολίτης Γρεβενών, Η Εκκλησία των Γρεβενών*, Γρεβενά 1991.
- Τάμης Α., *Αποδημία των κατοίκων (17ος -19ος αι.)*, στο: Ν. Καλογερόπουλος (επιμ.), *Κοζάνη και Γρεβενά. Ο Χώρος και οι άνθρωποι*, Θεσσαλονίκη 2004, 177-193.
- Τουρτζέλη Γ., *Οι μπρούκλινδες. Έλληνες μετανάστες στην Αμερική και μετασχηματισμοί στις κοινότητες καταγωγής 1890-1940*, Αθήνα 2020.
- Wace J. B. A. – Thompson S.M., *Οι Νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*, Εκδ. Κυριακίδη Αφοί, Φιλολογικός Ιστορικός Λογοτεχνικός Σύνδεσμος (Φ.Ι.ΛΟ.Σ.) Τρικάλων, Θεσσαλονίκη 2009.

Διαδίκτυο

- Ψηφιακό Αρχείο Ellis Island 1892-1924: <https://www.statueofliberty.org/ellis-island/>
- Εκλογικός Κατάλογος Σαμαρίνας 1914: https://www.calameo.com/read/000607837b7c1dc56d897?fbclid=IwAR00HmoiuBAczUHKi_iUknFqibPdYXe7SjZdJFTUVAcQIWZLirqZWmP8ipw (για τη Σαμαρίνα βλ. σελ. 135, αύξ. αρ. 8009 κ.ε.)
- Βάσεις Δημογραφικών Δεδομένων: <https://stevemorse.org/> και <https://familysearch.org>
- Ταμπακιώτη-Σίμου Μ., *Αμέρικα Αμέρικα*, άρθρο στην ιστοσελίδα Βλάχοι.net, 18.6.14 <https://www.vlahoi.net/istories-gegonota/amerika-amerika>.

- Τηλεοπτική εκπομπή Χρ. Βασιλόπουλου «Η μηχανή του Χρόνου», επεισόδιο αφιερωμένο στη μετανάστευση στην Αμερική: <https://www.youtube.com/watch?v=gwy9KhUXS0U>
- Εφημερίδα «Δρόμος», Αφιέρωμα στην μετανάστευση στην Αμερική: <https://edromos.gr/1900-1922-apo-ta-choria-stis-paragkou-poleis-tis-amerikis-meros-st%CE%84/>
- Σελίδα Facebook «Nashua,NH-Past, Present and Future» <https://www.nashuanh.gov/677/History-of-Nashua> (επίσημη ιστοσελίδα πόλης Nashua)
- Συνέντευξη Κ. Ντίνα στην Εφημερίδα των Συντακτών που αναδημοσιεύεται στο: vlaxoxoria.gr, ανάρτηση 16.3.2021 Τίτλος άρθρου: «Τα παιδιά της Σαμαρίνας πήγαιναν και θερινό σχολείο»: <https://vlaxoxoria.gr/ta-pedia-tis-samarinas-pigenanke-therino-scholio/>
- Ορθόδοξη Εκκλησία Nashua ΗΠΑ: <https://www.stphilipnashua.com/our-church/about-us> (επίσημη ιστοσελίδα ορθόδοξης εκκλησίας Nashua)